

Emlékezés Szabó Imrére (1912-1991), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjára

Remembering Imre Szabó (1912-1991), Full Member of the Hungarian Academy of Sciences

Szabó Imre a hazai marxista jogelmélet megteremtője és a szocializmus korszakában első számú alakja az Osztrák-Magyar-Monarchia polgáraként 1912. november 25-én a kárpátaljai Beregszászon született. Gyermekkorát ugyanott, az időközben létrejött Csehszlovákia fennhatósága alatt töltötte. Jogi tanulmányait a prágai Károly Egyetemen végezte, ahol 1936 és 1937 között Hans Kelsen, mint a nemzetközi jog professzora tanított, így még hallgathatta a 20. századi jogfilozófia meghatározó jelentőségű alakjának előadásait. Jogtudományi doktori oklevelét 1937-ben szerezte meg. 1935 és 1939 között Munkácson volt ügyvédjelölt, majd 1939 és 1943 között Paternai Béla helyi közjegyző irodájában dolgozott. Szovjetbarátság vádjával internálták, illetve 1941-ben rendőri felügyelet alá helyezték. 1942-ben egy különleges büntetőszázaddal a keleti frontra vezényelték, de betegsége miatt 1944-ben leszerelték. A több nyelvet beszélő, művelt fiatal jogász 1945-ben Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispáni titkára lett, majd a Magyar Kommunista Párt delegáltjaként 1949-ig fogalmazóként, utóbb munkatársként dolgozott a szociáldemokrata miniszteri irányítás alatt álló Igazságügyi Minisztériumban, ahol végül a kodifikációs főosztály vezetőjeként tevékenykedett 1955-ig. Részt vett az új államrend kialakítását célzó jogszabályok előkészítésében. Kommunista meggyőződésű jogászként, jogi ideológusként gyakorlati és elméleti kérdésekkel egyaránt foglalkozott. Beér Jánossal ő jegyezte az 1949-es Magyar Népköztársaság Alkotmányának első kommentárját. Irányítása mellett zajlottak az ötvenes évek elejének jelentős kodifikációs (polgári eljárásjog, családjog, munkajog) munkálatai, s kezdődtek meg 1953-ban a Polgári Törvénykönyv előkészületei. 1955 után haláláig elsősorban jogelméleti kérdésekkel foglalkozott, mindemellett számos aktuális jogi problémát vizsgáló, sokszor programadó tanulmánya jelent meg.

1949-től az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának egyetemi tanára lett. 1949 és 1955 között az Állam- és Jogelméleti Tanszék vezetője, majd 1955-1981 között a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatója volt. 1949-ben az MTA levelező, majd 1956-ban rendes tagjává választották. 1955 és 1960 között az MTA II. Osztályának titkára, 1960-1970 között az MTA főtitkárhelyettese, 1970-től 1976-ig alelnöke volt. 1970-ben neki ítelték oda az Akadémiai Aranyérmeket. 1975-ben a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1977-ben a párizsi Panthéon-Assas Egyetem avatta díszdoktorává. 1978 és 1982 között elnöke volt a Nemzetközi Összehasonlító Jogtudományi Akadémiának. Főszerkesztői tevékenysége mellett jelent meg 1980-ban a kétkötetes *Állam- és Jogtudományi Enciklopédia* című munka. 1981-ben vonult nyugdíjba, ezt követően tudományos tanácsadóként dolgozott az akadémiai intézetben. Életének 79. évében 1991. május 31-én hunyt el Budapesten. Az életút tényszerű bemutatása egy gyors és nagyívű szakmai karierről árulkodik, mely a második világháború utáni reményteli néhány évet követő korabeli rendszerváltás nélkül minden bizonnyal elképzelhetetlen lett volna.

Szabó már pályakezdő jogászként aktív publikációs tevékenységet folytatott a kolozsvári *Korunk* című orgánumban, melynek munkatársaként is tevékenykedett. 1933 és 1940 között megjelent írásai jórészt ismeretterjesztő jellegűek voltak. Ugyanakkor jónéhány jogtudományi tárgyú írással igyekezett felhívni magára a figyelmet. Az 1945 utáni néhány év nemcsak a „polgári” jogbölcselet képviselői számára jelentett korszakhatárt, hanem a hazai marxista jogszemlélet „hivatalos” fellépésének is az időszaka. A kezdeti tapintatosságot és empátiát igen hamar fölvaltotta az ön- és céltudatos hangnemben fogalmazó, egyetlen igazságot ismerő retorika. Az

idehaza addig meglehetősen ismeretlen Szabót semmilyen személyi kötődés sem befolyásolta, ezért minden tekintetben függetleníteni tudta magát a magyar jogbölcseleti tradíciótól.

A marxista szemléletmód és a szovjet „szocialista tudományosság” melletti nyílt elkötelezettségével szembesülhetünk az 1948-ban közzétett *A marxista jogszemlélet előkérdéseihez* című programadó írásában. A konkrét feladatok kijelölésekor a marxista jogszemlélet kialakításának elengedhetetlen feltételeként említi a „polgári” jogtudományhoz és annak eredményeihez való kritikus, sőt harcoss viszonyulást. Nagyfokú óvatosságra inti a marxista jogtudósokat, különösen a jogelmélet művelőit, mert mint megállapítja, ez a diszciplína éppúgy „párttudomány”, mint a gazdaságtan. A fordulat évét követően megindult megsemmisítő harc elsősorban a két világháború közötti magyar jogfilozófiai hagyomány és annak főbb képviselői ellen irányult. Az 1950-es évek elején a korabeli tudománypolitika alakítói elérkezettnek látták az időt, hogy a második világháború előtti magyar jogbölcseleti tradíciót demonstratív módon újraértékeljék. Ennek emblematikus műve volt Szabó *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon* című 1955-ben megjelent műve. Az Akadémiai Kiadó gondozásában napvilágot látott monográfia végképp kijelölte a hazai „polgári/burzsoá” jogbölcseleti hagyomány megítélésének sarokpontjait. A szándékai szerint monografikus jelleggel írt, sok helyen demagóg marxista kritikát megfogalmazó műben a szerző a magyar „burzsoá” jogbölcseletet úgy mutatja be, mint reakciós, szélsőséges, ideologikus, a mindenkori elnyomó hatalmat kiszolgáló tradíciót. Az osztályharc szellemben fogant megközelítés jó harminc évre meghatározta azokat a dogmatikus kiindulópontokat, amelyek betartásával lehetett csak az érintett szerzőkhöz és gondolataikhoz közelíteni. A szerző nem véletlenül vált a következő évtizedek hazai marxista jogszemléletének első számú interpretálójává, a magyar Visinszkijjé. Nem sokkal a monográfia megjelenését követően Szabót a Szovjet Tudományos Akadémia tagjainak sorába választották, ami rendkívüli szakmai „legitimitást” biztosított számára a későbbiekben. Érdekes e helyen az MTA rendes tagjának jelölésekor 1956-ban írt ajánlás szövegéből idézni: „Szabó Imre a felszabadulás óta jogtudományi éltetünk egyik irányító egyénisége. A marxista-leninista jogszemléletnek előbb ismertté, majd általánosan követetté tételében igen nagy érdemei vannak. Fejlődésünk fordulópontjain és a tudományos szemlélet szempontjából internacionális jelentőségű események alkalmából mindig ő volt az, aki az elsők között mérte fel világosan megírt, többnyire folyóirati cikkek alakjában megjelent tanulmányokban a helyzet új alakulásából a jogtudományra háruló feladatokat, amivel igen jelentős mértékben támogatta a jogtudomány minden kutatójának marxista-leninista irányú fejlődését.”

Magyarországon a „fordulat éve” után kizárólagos felfogássá vált az Andrej Visinszkij-féle vulgármaterialista jogtudomány, a „szocialista normativizmus”, mely az 1960-as évek elejéig, a hrucsovi desztalinizációig a sztálinizmus jogelmélete volt. A szocialista normativizmusban a jog normajellegének túlhangsúlyozása az etatista és instrumentalista szemlélettel, a törvényesség sajátos fetiszizálásával és propagandisztikus hangsúlyozásával, valamint a végletekig leegyszerűsítő, már-már primitív osztályszemlélettel párosult. Szabónak, mint a korszak első számú magyar marxista jogelméleti szerzőjének a művei és gondolatai az 1980-as évek elejéig megkérdőjelezhetetlen orákulumok voltak. Szakirodalmi tájékozódásáról elmondható, hogy a marxista jogelmélet uralkodóvá válását követően hivatkozásai és így minden bizonnyal olvasmányai – a fordulat évét megelőzően megismert polgári szerzők kivételével – a marxista szakirodalomra korlátozódtak. A hazai marxista jogelmélet megteremtésének kezdetén Szabótól nem álltak messze a sztálinizmus eszmei tételei. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint 1951-ben Sztálin nyelvtudományi tárgyú „értekezéseinek” a jogtudományra gyakorolt hatását méltató írásában kifejtett gondolatai.

Szabó saját jogelméleti álláspontját az 1960-as évek elején megjelent két monográfiájában fejtette ki először rendszeres formában. Már az 1960-ban publikált *A jogszabályok értelmezése* című kötetében a dialektikus és történelmi materializmus tanain alapuló marxista-leninista jogelmélet egyik fontos kérdése az „új, szocialista értelmezés-elmélet” tárgyalása során mindazok a kérdések előkerültek, melyekkel a későbbiekben részletesen foglalkozott. Így többek között a jog osztályjellege, a szocialista törvényesség, illetve az alap és felépítmény viszonyrendszerében meghatározott jog víziója. Az 1963-ban megjelent *A szocialista jog* című műve oktatási szempontokat is szem előtt tartó összefoglalása a marxista-leninista jogelméletnek. Szabó a jogot olyan magatartási szabályok összességéként határozta meg, amely az „uralkodó osztálynak” a termelési – főképpen tulajdon és elosztási – viszonyok által „objektíve” meghatározott akaratát fejezi ki, s érvényre juttatását az államhatalom kényszerítő ereje biztosítja. A jog fogalmának két lényegi eleme így a jog gazdasági meghatározottsága és akarati jellege. Az akarati elem kiemelése – híven a „klasszikusok” *Kommunista Kiáltvány*ban megfogalmazott gondolataihoz – a 19. századi akaratelméletek további szimplifikálását eredményezte. E voluntarista megközelítést jól kiegészítette a jog állami jellegét (etatizmus) hangsúlyozó érvelés, illetve az a felfogás, hogy minden társadalmi, gazdasági, politikai probléma állami-jogi eszközökkel megoldható (instrumentalizmus).

Az 1960-as évek közepétől Szabó műveiben megfigyelhető az óvatos elhatárolódás a Visinszkij-féle szocialista normativista felfogástól. Ennek egyik első megnyilvánulását látjuk az 1967-ben megjelent *Szocialista jogelmélet – népi demokratikus jog* című munkájában, ahol Visinszkij álláspontjáról megállapítja, hogy „a marxista filozófia elvontan szemlélt tételeiből kiindulva tárgyalta a jog és a szocialista jogelmélet kérdéseit” és „a jogelméletet a pozitív jognak szinte apriorisztikus tanaként fogta fel.” A túlzott normativizmus legfőbb veszélyét abban látja, hogy elvonatkoztat a jogi normák társadalmi viszonyokba való ágyazottságától. Visinszkij felfogásában a jog állami akarati és végső fokon „parancs-elemének” túlhangsúlyozása vezetett a jog hatalmi jellegének eltúlzásához. A marxista-leninista jogelmélet tárgyát meghatározó tudományrendszertani fejtegetései során megállapítja, hogy a jog elméleti megközelítésének különböző – így filozófiai, szociológiai és általános jogtani – módjainak szintézise szükséges. Úgy vélte, hogy „a marxista-leninista jogelmélet olyan jogfilozófia, amely a jogra vonatkozó eszmék lényegét ezeknek az eszméknek társadalmiságában látja; ennyiben is szociológiai irányú.” Az eszmék társadalmiságának kérdése ugyanakkor nem kerül érdemben kifejtésre. Szabó érvelése megreked a marxi alap és felépítmény viszonyának szimpla magyarázatánál. A társadalmi (szociológiai) elem a későbbiekben sem nyer bővebb, érdemi kifejtést.

Az 1970-es évek elejétől explicit módon a társadalomelméleti megalapozású jogelmélet lett a hazai marxista elméleti jogi gondolkodás fő törekvése, azaz egy „marxista prima philosophia iuris” megalkotása volt az elsődleges cél. Mindezt úgy próbálta elérni, hogy nem kapcsolódott a korabeli nemzetközi jogfilozófiai diskurzushoz, azaz lényegében nem, vagy csak alig reflektált a kortárs nem marxista szakirodalomra. Ennek jó példája Szabó *A jogelmélet alapjai* című 1971-ben megjelent könyve, melyet az önálló jogfilozófiai rendszer kialakításának szándékával írt. A jogelméleti problémák felfedezni vélt szintézisének meghatározó jellegzetességét valójában a jog társadalmiságában találja meg: „[A] jog lényegének társadalmisága folytán a jogelmélet – ti. a marxista jogelmélet – lényegére nézve nem lehet más, mint a jog társadalomelmélete – a jog szociológiája, mondanánk, ha szociológián társadalomelméletet értünk. [...] A jogelméleti szintézis kísérlete ilyenképpen a társadalmiság uralkodó voltának elve alapján történik.” Szabó némiképp önkritikusan jegyzi meg, hogy korábban ő maga is „inkább hajlott” a felé a felfogás felé, amelyet „normatívnak” neveznek. Összességében megállapítható, hogy Szabó legfőbb vágya, mely szerint a jog társadalomelméleti megközelítésével igyekezett a szocialista normativizmus szűklátókörű koncepcióját meghaladni, csupán részlegesen sikerült.

Törekvéseit néhány évvel később, az 1978-ban megjelent *A jog és elmélete* című kötetében a következőkben summázza: „A marxista-leninista jogelméletnek az alapkérdés felvetését illetően tulajdonképpen vissza kell térnie az igazi, a réginek nevezhető jogi szociológiához, azaz a jog lényegét annak társadalmiságában kereső és azt abban meg is találó tudományként kell léteznie. Hogy ezt a tudományt azután jogi szociológiának vagy jogelméletnek nevezzük, az szinte már mellékes, [...] jogelméletként mindig a jog társadalomelméletére, vagyis szociológiai megalapozottságra gondolunk és arról is beszélünk. Ez a határozott fordulat a szociológia felé a marxista-leninista jogelméletnek nézetünk szerint a következő, az esedékes lépése, de mindenesetre ez az az irány, amelybe feltehetően a továbbiakban haladnunk kell.” – majd így folytatja, megerősítve szándékait – „Ez egyben és főként a formalizmustól való elfordulást, s a merőben formalista jogi logikával, mint a normativizmus folytatásával való szembefordulást, az attól való radikális eltérést jelenti.” Ugyanakkor megállapíthatjuk, hogy a társadalomelméleti, szociológiai megalapozottság csupán a szalonképtelenné váló normativizmustól való „elszakadást” volt hivatva igazolni.

Tudományos munkásságának bemutatása mellett feltétlen említést érdemel a szocializmus hazai korszakát lényegében átívelő intézetvezetői, tudományszervezői tevékenysége. Mindezek legfontosabb helyszíne az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete volt, ahol olyan tudományos műhely alakított ki, amelyben „jól megfértek” egymás mellett az ortodox marxisták, a korabeli rendszer megtűrt kutatói és a fiatal feltörekvő nemzedék tagjai, akik – betartva bizonyos „játékszabályokat” – érdemi párbeszédet folytattak a kortárs nyugati jogtudomány képviselőivel. Szabó tudományszervezői munkásságát kiegészítő szerkesztői tevékenységének legfontosabb és egyben különös produktuma volt az 1963-ban megjelent *Kritikai tanulmányok a modern polgári jogelmületről* című tanulmánykötet, ami formálisan az egyes polgári irányzatokkal és képviselőikkel szembeni ideológiai harc folyamába illeszkedett, ugyanakkor önálló elemzés tárgyává tette a korabeli modern nyugati elméleti jogi gondolkodás aktuális problémafelvetéseit, ezáltal szembesítve az olvasót a szocialista jogelméleten kívüli világ fejleményeivel.

A marxizmus korabeli elméleti-jogi reneszánsza bizonyos mértékig Szabót is megérintette. *Előadások Marxról és a jogról* című 1976-ban megjelent munkájában fontosnak vélte visszanyúlni a gyökerekhez, ugyanakkor következtetéseiben semmilyen innovatív elem nem fedezhető fel. A marxizmus megújításának kísérlete helyett Marx jogra vonatkozó szöveghelyei által kijelölt jogelméleti sarokpontokat rögzíti, és egyben konzerválja. Jogelméleti művei hivatkozásaiban, azok interpretációiban nem lépett túl a korabeli hivatalosnak tekinthető ortodox állásponton.

A szocializmus korszakának jogelméleti teljesítménye, melyben Szabó megkerülhetetlen szereppel bír, immár a magyar jogbölcseleti hagyomány részét képezi, még akkor is ha az utókor mindehhez meglehetősen kritikusan viszonyul. A szocializmus korszaka jogelméleti örökségének feltárása és ebben Szabó szerepének értékelése további kutatómunkát igényel.

Szabó Imre főbb művei

Az emberi jogok mai értelme. Hungária, Budapest, 1948.; *Népi demokráciánk jogi feladatai.* Hírlap-, Szaklap- és Könyvkiadó, Budapest, 1949.; *A burzsoá állam- és jogbölcselet Magyarországon.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1955, 1980².; *A jogszabályok értelmezése.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1960.; *A szocialista jog.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963.; *Társadalom és jog.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.; *Szocialista jogelmélet, népi demokratikus jog.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1967.; *Az emberi jogok.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.; *A jogelmélet alapjai.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1971.; *Pikler Gyula.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.; *A kulturális jogok.* Közgazdasági és

Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1973.; *A jogösszehasonlítás szocialista elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.; *Előadások Marxról és a jogról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976.; *Jogelmélet*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.; *A jog és elmélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.; *Bevezetés a jogtudományba*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1984.; *Ember és jog. Jogelméleti tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.

Felhasznált irodalom

Szabó Imre irodalmi munkássága. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1972.; H. J. [Halász József]: Szabó Imre. *Jogtudományi Közöny*, XLVI. évf. (1991) 3-4. sz. 88-89. o.; Peschka Vilmos: Szabó Imre 1912-1991. *Magyar Tudomány*, XCVIII. évf. (1991) 12. sz. 1521-1522. o.; Pokol Béla: A magyar jogelmélet állapotáról. *Magyar Tudomány*, XCIX. évf. (1992) 11. sz. 1325-1329. o.; Szilágyi Péter: Jobbölcsélet. In: Kollega Tarsoly István (szerk.): *Magyarország a XX. században*. V. köt. Babits Kiadó, Szekszárd, 2000. 48-53. o.; Nagy J. Endre: Szabó Imre – avagy: az absztrakt normativizmus. *Tolle lege. Jog- és társadalomelméleti folyóirat*, I. évf. (2011) 1. sz. (http://tollelege.elte.hu/sites/default/files/articles/nagy_j_endre-szabo_imre.pdf); Szilágyi Péter: Szabó Imre szocialista normativizmusa. Ideológiakritikai adalékok. *Világosság*, XLV. évf. (2004) 4. sz. 23-33. o. (Némileg bővebb változatban lásd: A jogfogalom és a törvényesség Szabó Imre jogelméletében. [Adalékok a szocialista normativizmus ideológiakritikájához]. *Leviatán. Az Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos közleményei*. [Főszerk.: Szigeti Péter] Tom. II. Universitas-Győr Kht., Győr, 2003. 69-96. o.); Szabadfalvi József: Viszony az elődökhöz. A marxista jogelmélet reflexiói a két világháború közötti magyar jobbölcséleti gondolkodásról. *Világosság*, XLV. évf. (2004) 4. sz. 5-21. o.; Szabó Miklós: Defensor dogmatis. Szabó Imre jogontologizáló kísérlete. *Világosság*, XLV. évf. (2004) 4. sz. 35-48. o.; Fleck Zoltán: Szocialista jogelmélet és szociológia. *Világosság*, XLV. évf. (2004) 4. sz. 65-71. o.; Varga Csaba: A szocializmus marxizmusának jogelmélete. *Világosság*, XLV. évf. (2004) 4. sz. 90-94. o.; Szabó Miklós: Jogelmélet és jogszociológia. In: Jakab András – Menyhárd Attila (szerk.): *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Hvg-orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2015. 494-501. o.; Szabadfalvi József: *A magyar jobbölcséleti gondolkodás története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2024. 338-354., 356-366. o.

Szabadfalvi József
egyetemi tanár, MTA doktora
Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
email: szabadfalvi.jozsef@law.unideb.hu